

*dr hab. Teresa Miś, prof. UR*¹

Katedra Polityki Gospodarczej
Uniwersytet Rzeszowski

Rola kapitału społecznego w zrównoważonym rozwoju obszarów wiejskich

WPROWADZENIE

Szczególną rolę w procesach rozwoju, wzrostu gospodarczego oraz utrzymania i powiększania przewagi konkurencyjnej przypisuje się obecnie czynnikom miękkim, w tym znaczeniu wiedzy, kapitału ludzkiego i społecznego [Fiedor, 2007, s. 35]. Budowanie kapitału społecznego jest głównym czynnikiem integrującym rozwój obszarów wiejskich i rozwój społeczno-gospodarczy kraju [Wilkin, 2007, s. 596]. Kapitał społeczny jest niezbędnym zasobem zintegrowanego rozwoju między sferami bytu ludzkiego, ale także przestrzennie i międzypokoleniowo [Woźniak, 2009, s. 173]. O znaczeniu kapitału społecznego w rozwoju Polski świadczy rządowy Raport Polska 2030, w którym wzrost kapitału społecznego to jedno z pięciu podstawowych wyzwań rozwojowych kraju. Wspomaganie budowania kapitału społecznego na obszarach wiejskich to pierwszy cel Strategii Zrównoważonego Rozwoju Wsi, Rolnictwa i Rybactwa 2012–2020. Według Spsychalskiego [2012, s. 373] kapitał społeczny polskich obszarów wiejskich jest jednym z ważniejszych uwarunkowań ich konkurencyjności i stanowi ważne źródło procesów rozwojowych. Jest to kategoria socjoekonomiczna, której pomiar i identyfikacja są utrudnione ze względu na jakościowy charakter. Na ogół przyjmuje się, że wskaźnikami jakości kapitału społecznego są: aktywność obywatelska, skłonność do współpracy i poziom wzajemnego zaufania. Szczególną rolę przypisuje się przy tym przedsiębiorcom wchodzącym w naturalne relacje rynkowe wewnątrz i na zewnątrz organizacji komercyjnych. Na obszarach wiejskich grupą budującą kapitał społeczny są także właściciele gospodarstw rolnych.

---

¹ Adres korespondencyjny: Wydział Ekonomii, ul Cwiklińskiej 2, 35-601 Rzeszów, tel. +48 17 872 16 39, e-mail: tmiś@ur.edu.pl.

Jak już wspomniano, kapitał społeczny jest postrzegany jako jedna z podstawowych determinant życia społeczno-gospodarczego. W tym kontekście celem artykułu jest uzyskanie odpowiedzi na pytanie, czy zachodzi związek między poziomem zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich, w tym społecznego, ekonomicznego i środowiskowego a zaangażowaniem kapitału społecznego w postaci lokalnych grup działania oraz jakie są faktyczne efekty, czyli wartość dodana tworzona przez lokalne grupy działania w ramach realizacji programu Leader w latach 2007–2013 na obszarach wiejskich wszystkich regionów w kraju. Sformułowano hipotezę zakładającą, że występuje związek między poziomem rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich a zaangażowaniem LGD w realizację projektów przyczyniających się do wzmacniania kapitału społecznego, a jego pośrednią miarą są wskaźniki absorpcji. Dla pełniejszego zobrazowania podjętej problematyki w pierwszej połowie 2012 roku wysłano ankiety do regionalnych instytucji, których podstawowym celem działania jest budowanie kapitału społecznego, tj. do wszystkich Regionalnych Sekretariatów Krajowej Sieci Obszarów Wiejskich (KSOW)². Przesłanką do przeprowadzenia badań ankietowych w 2012 roku na terenie całego kraju były wcześniejsze badania przeprowadzone wśród 514 mieszkańców wsi z regionów: Małopolski, Podkarpacia i województwa świętokrzyskiego³, z których wynikało ich dość duże zainteresowanie procesami integracyjnymi na obszarach wiejskich.

KAPITAŁ SPOŁECZNY JAKO KATEGORIA EKONOMICZNA

Polityka przeciw kryzysowi i zagrożeniom zintegrowanego rozwoju wiąże się z fundamentalnymi wyzwaniem modernizacji refleksyjnej kapitału ludzkiego i społecznego, jeśli sfera ekonomiczna ma służyć zharmonizowanej poprawie jakości życia we wszystkich sferach bytu ludzkiego. Tak ukierunkowana modernizacja kapitału ludzkiego i społecznego wymaga [Woźniak, 2009, s. 173]:

- upowszechniania holizmu metodologicznego, przekonań o konieczności myślenia kreatywnego, prospektywnego, strategicznego,
- upowszechniania kształcenia ustawicznego,
- wychowania integrującego społeczną odpowiedzialność i kulturę partnerstwa,

---

² Ankiety wysłano do wszystkich 16 Regionalnych Sekretariatów KSOW, w badaniach wzięło udział 9 Regionalnych Sekretariatów KSOW.

³ Wywiady z kwestionariuszem przeprowadzono wśród 514 mieszkańców wsi, w tym 210 przedsiębiorców i 304 rolników według założeń metodyki projektu badawczego finansowanego przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wzwyższego. Praca naukowa finansowana ze środków na naukę w latach 2009–2011 jako projekt badawczy nr N N114056036, kierownik: Teresa Miś.

– odbudowy zaufania społecznego poprzez budowę sprawiedliwego państwa i efektywnego rządu.

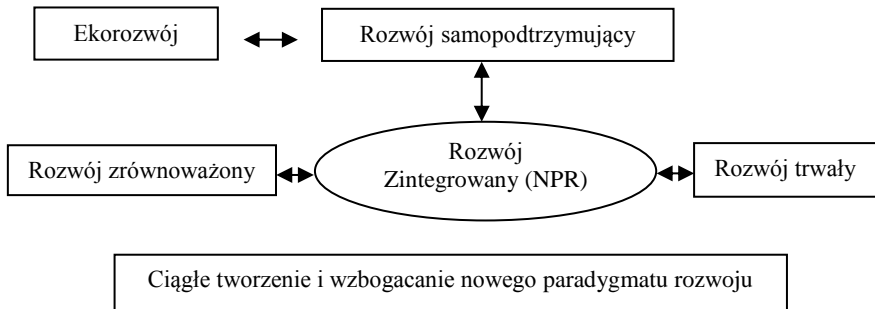
Po raz pierwszy terminu „kapitał społeczny” użył Lyda Judson Hanifasa w 1916 roku. Pisał on o wiejskich społecznościach lokalnych i podkreślał znaczenie poczucia wspólnoty, dobrej woli, sympatii. Prekursorem kapitału społecznego jest P. Bourdieu [1986, s. 252], który traktował kapitał społeczny jako indywidualne inwestycje w sieci związków społecznych. Współcześnie koncepcję kapitału społecznego spopularyzowali James S. Coleman i Robert D. Putnam, a następnie Francis Fukuyama. Zwrócili oni uwagę, że więzi pomiędzy ludźmi: zaufanie, wzajemne zrozumienie, wspólnie wyznawane wartości i normy zachowań, które składają się na kapitał społeczny umożliwiają im wspólne działania. Zdaniem Putnama [1995, s. 257, 259] proces budowania kapitału społecznego należy rozumieć jako zwiększanie zaufania i gotowości do współpracy, przejawiające się w angażowaniu i partycypacji w tworzonych oddolnie sieciach organizacji i stowarzyszeń służących realizacji wspólnych interesów. „Kapitał społeczny” to termin z pogranicza socjologii i ekonomii, oznaczający kapitał jako element procesu produkcji i życia w zorganizowanym społeczeństwie, którego wartość opiera się na wzajemnych interakcjach społecznych i zaufaniu jednostek, które dzięki temu mogą osiągać większe korzyści, zarówno ze społecznego, jak i ekonomicznego punktu widzenia. J.C. Coleman [1998, s. 94] kapitał społeczny definiuje jako umiejętność współpracy międzyludzkiej w obrębie grup i organizacji w celu realizacji wspólnych celów. Dzięki niemu można lepiej rozwiązywać problemy społeczne i regulować zasady działania wspólnoty lokalnej, jak również skuteczniej rozwijać przedsiębiorczość gospodarczą. F. Fukuyama [2001, s. 7] wskazuje, że kapitał społeczny to czynnik produkcji będący źródłem konkurencyjności gospodarek i regionów. Jednostka inwestuje w kapitał ludzki zdobywając wykształcenie, ale to nie wystarczy, aby uruchomić kapitał społeczny, ten wymaga wzajemnego zaufania. Brak zaufania w społeczeństwie powoduje pojawienie się skomplikowanych mechanizmów legislacyjnych, a to zwiększa koszty transakcji. Jak podaje Boni [2009, s. 48], jesteśmy jako Polacy społeczeństwem o niskim, w porównaniu z innymi krajami, poziomie zaufania do innych ludzi. Odsetek osób ufających innym ludziom w Danii, Norwegii i Finlandii w 2008 r. przekraczał 70%, w Polsce stanowił około 10%.

Kapitał społeczny to jeden z czterech elementów kapitału intelektualnego i może być rozpatrywany w różnych skalach, np. przedsiębiorstwa, organizacji, gospodarstwa domowego, państwa, regionu, miasta. Często bywa rozważany w kontekście instytucji i ekonomii instytucjonalnej. W literaturze akcentuje się, że kapitał ten obniża koszty transakcyjne i pozwala na łatwiejsze i bezpieczniejsze działania [Moroń 2009, s. 27]. Według Banku Światowego kapitał społeczny to spoiwo społeczne, a więc tworzące go instytucje, relacje społeczne, sieci

i normy kształtujące ilość i jakość społecznych interakcji [Social Capital 2001, s. 9]. Kapitał społeczny to możliwość uzyskania wartości dodanej, w wyniku odpowiednich relacji międzyludzkich. Jest on funkcją co najmniej trzech czynników: kapitału stosunków międzyludzkich, kapitału samoorganizacji i kapitału działania zbiorowego [Poskrobko, 2008, s. 97]. Dla poprawy jakości kapitału społecznego obszarów wiejskich niezbędne są: podniesienie poziomu wykształcenia, doskonalenie mechanizmów wsparcia instytucjonalnego i finansowego, działania doradcze w zakresie grupowych form działania gospodarczego oraz kreowanie postaw przedsiębiorczych i proobywatelskich wśród mieszkańców wsi [Spychalski, 2012, s. 373].

ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ OBSZARÓW WIEJSKICH

Termin „zrównoważony rozwój” został wprowadzony podczas konferencji w Sztokholmie w 1972 r., jednak samo pojęcie ekorozwoju dokładniej zostało zdefiniowane w 1975 r. na III Sesji Zarządzania Programem Narodów Zjednoczonych Ochrony Środowiska (*United Nations Environment Programme – UNEP*). Uznano wówczas, że wspólnota społeczna, która realizuje idee zrównoważonego rozwoju to społeczeństwo, uznające nadrzędność wymogów ekologicznych, które nie mogą być zakłócone przez wzrost cywilizacji oraz rozwój kulturalny i gospodarczy, respektujące oszczędną produkcję i konsumpcję oraz wykorzystywanie odpadów, dbające o potrzeby i zdrowie przyszłych pokoleń. Uwzględniając szeroko rozumianą ochronę środowiska przyrodniczego została przyjęta koncepcja zrównoważonego rozwoju obowiązująca w naszym kraju od 1992 r. Podejście takie jest też ugruntowane w raporcie Światowej Komisji ds. Środowiska i Rozwoju z 1987 r. – tzw. Raport Brundtland (w którym podano, żeby zaspokajać aspiracje i potrzeby dzisiejszych pokoleń nie ograniczając możliwości zaspokajania potrzeb przyszłych pokoleń) oraz strategii przyjętej przez Radę Europy w 2001 r. Według OECD koncepcja zrównoważonego rozwoju obejmuje trzy wymiary: społeczny, środowiskowy i gospodarczy oraz wzajemne powiązania pomiędzy nimi [Stevens, 2005, s. 1]. Paradygmat *sustainable development* to najbardziej aktualne i kompleksowe podejście do rozwoju, również w perspektywie regionalnej. Eksponuje trzy cechy rozwojowe: równowagę rozwoju, jego trwałość i samopodtrzymywanie. Stanowi nową formę refleksyjnego i odpowiedzialnego życia indywidualnego i społecznego, na zasadzie harmonijnego rozwoju razem z otoczeniem – społecznym i przyrodniczym z uwzględnieniem ograniczeń ekologicznych i oczekiwań społecznych [Borys 2011, s. 52]. Borys proponuje nazwę nowego paradygmatu jako rozwój zintegrowany, ze względu na holistyczny (interdyscyplinarny) charakter tego paradygmatu (rys. 1).

Rysunek 1. Koncepcje tworzące i wzbogacające nowy paradygmat rozwoju

Źródło: [Borys, 2011, s. 53].

Pomostem do realizacji koncepcji zrównoważonego rozwoju jest zasada ładu zintegrowanego, który można rozpatrywać w czterech wymiarach etycznym, społeczno-instytucjonalnym (w tym politycznym), ekonomicznym i ekologiczno-przestrzennym. We wszystkich wymiarach rozwoju według paradygmatu niezbędne jest zintegrowanie ładów z odpowiadającymi im kapitałami rozwoju [Malik, 2011, s. 38] – tab. 1.

Tabela 1. Spójność celów strategicznych ładów zrównoważenia rozwoju z kapitałami rozwoju w koncepcji zrównoważonego rozwoju

Wiązki celów strategicznych	Elementy kapitałów rozwoju
<p>Ład etyczny (wartości)</p> <ul style="list-style-type: none"> – sprawiedliwość społeczna, edukacja, – świadomość społeczna, w tym motywacja do kreatywności i współdziałania mieszkańców 	<p>Kapitał ludzki</p> <ul style="list-style-type: none"> – bezpieczeństwo i stabilność, – zdrowie mieszkańców, wiedza, – przedsiębiorczość i innowacyjność
<p>Ład społeczny</p> <ul style="list-style-type: none"> – więzi społeczne, – równoważenie systemu wartości oraz układu gospodarczego, – społeczeństwo poszanowania zasobów, partycypacja wszystkich grup społecznych, – eliminacja ubóstwa, poprawa warunków życia 	<p>Kapitał społeczno-instytucjonalny</p> <ul style="list-style-type: none"> – miejsca pracy, miejsca zamieszkania, – trwałość rodziny, struktur i instytucji demokratycznych, – infrastruktura służby zdrowia, – dziedzictwo kulturowe, tożsamość regionalna, organizacje <i>non profit</i>
<p>Ład ekonomiczny</p> <ul style="list-style-type: none"> – wzrost dobrobytu (konsumpcji) w długim horyzoncie czasowym, – wzrost wartości dodanej, – miejsca pracy, infrastruktura 	<p>Kapitał ekonomiczny</p> <ul style="list-style-type: none"> – zasoby gospodarcze przedsiębiorców regionalnych (budynki, budowle, maszyny, urządzenia, środki transportu), – infrastruktura okołobiznesowa
<p>Ład ekologiczny</p> <ul style="list-style-type: none"> – nieprzekraczanie odporności środowiska na antropopresję, ład architektoniczny – zachowanie udziału środowiska w systemie gospodarczym i procesach tworzenia dobrobytu 	<p>Kapitał naturalny</p> <ul style="list-style-type: none"> – ilość, dostępność i jakość naturalnych zasobów odnawialnych i nieodnawialnych (walory krajobrazowe, walory zdrowotne, biosferybiodóżnorodność, ekosystemy)

Źródło: [Malik, 2011, s. 38].

Łady ekonomiczny, społeczny i środowiskowy uznawane łącznie jako podstawowe w koncepcji rozwoju zrównoważonego zostały wyodrębnione po raz pierwszy w Agendzie 21. Ponadto w Agendzie 21 promowanie zrównoważonego rolnictwa i obszarów wiejskich określono jako działanie służące utrzymaniu i zarządzaniu zasobami środowiska. Wzrasta znaczenie instrumentów premiujących produkcję rolną zrównoważoną środowiskowo i będącą elementem zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich [Czyżewski i Smędzik-Ambroży, 2013, s. 61, 223]. Do kierunków działań we wdrażaniu idei zrównoważonego rozwoju na obszarach wiejskich zalicza się ochronę obszarów wiejskich, w tym ochronę krajobrazu wiejskiego, różnorodności biologicznej, przeciwdziałanie erozji gleb, ochronę wód, gleb i powietrza przed zanieczyszczeniami pochodzenia rolniczego oraz zachowanie ostrożności przy rozwoju biotechnologii i inżynierii genetycznej [Adamowicz, 2006, s. 11].

ZNACZENIE KAPITAŁU SPOŁECZNEGO W ZRÓWNOWAŻONYM ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH W ŚWIETLE DANYCH EMPIRYCZNYCH

Procesy rozwojowe obszarów wiejskich mają w znacznym stopniu charakter rozwoju lokalnego, którego istotą są działania miejscowych społeczności, wykorzystujących endogeniczne zasoby obszaru w celu podniesienia poziomu jego rozwoju. Zgodnie z założeniami rozwoju zrównoważonego muszą one obejmować sferę gospodarczą, społeczną, przestrzenną i ekologiczną [Kutkowska, 2012, s. 157]. Polska gospodarka wykreowała zasoby kapitału społecznego pozwalającego na dostosowanie się do trudnych i dynamicznych przemian ustrojowo-gospodarczych. Polacy wytworzyli specyficzny kapitał adaptacyjny, który pomógł im z jednej strony przystosować się do zmian, z drugiej zaś wyciągnąć z tych zmian korzyści dla siebie jako jednostek, jak i swoich rodzin [Boni, 2009, s. 345]. Jednak dalszy rozwój wymaga nowego wymiaru kapitału społecznego, mianowicie kapitału rozwojowego. Jego przejawem są zaufanie, zarówno interpersonalne jak i do instytucji państwowych, sieci powiązań, umiejętność kreatywnego działania i współdziałania.

Miejszem wdrożenia rozwoju zrównoważonego jest przede wszystkim układ lokalny [F. Piontek i B. Piontek 2012, s. 69]. Lokalne problemy wsi dzięki istniejącym zasobom oraz sieci organizacji i stowarzyszeń budują nowoczesny kapitał społeczny. Stało się to możliwe dzięki uruchomieniu programu LEADER. Dobry kapitał społeczny pozwala przekształcić egzogenne czynniki wzrostu w stymulowany wewnętrznie, trwałe i zrównoważony, endogenne rozwój gospodarczy obszarów wiejskich [Fedyszak-Radziejowska, 2010, s. 83]. W warunkach Polski utrudniona jest realizacja wdrażania koncepcji zrównoważonego rozwoju. Niezbędna jest rozbudowa i modernizacja infrastruktury technicznej obszarów wiejskich oraz zapewnienie godziwych dochodów i warunków życia

ludności zamieszkującej obszary wiejskie [Roszkowska-Mądra, 2011, s. 163]. Klasyfikacja obszarów wiejskich według poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich dokonana za pomocą statystycznej metody sum standardowych wykazała, że obszary wiejskie zachodniej części Polski odznaczają się relatywnie wyższym poziomem rozwoju niż części wschodniej. Niska ocena poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich w południowo-wschodniej części kraju (gminy województw lubelskiego, małopolskiego, podkarpackiego, świętokrzyskiego) wynika z monofunkcyjnego ich charakteru [Stanny, 2012, s. 110]. Po przystąpieniu Polski do UE pojawiły się możliwości poprawy warunków życia mieszkańców wsi. Warunkiem ich wykorzystania jest zaangażowanie społeczności lokalnej, a przede wszystkim lokalnych liderów wiejskich [Miś, 2013, s. 153]. Rozwój obszarów wiejskich wiąże się z ludźmi i musi odnosić się do ich potrzeb i zasobów ludzkich, ale także uwzględniać i opierać się na zasobach lokalnych obszarów wiejskich. Leader jest oddolnym partnerskim podejściem do rozwoju obszarów wiejskich, polegającym na opracowaniu przez lokalną społeczność wiejską lokalnej strategii rozwoju (LSR), która powinna mieć kompleksowy charakter, uwzględniający wielosektorowe działania społeczne, gospodarcze i ochrony środowiska. Przedstawiciele sektora publicznego, gospodarczego i społecznego tworzą lokalną grupę działania (LGD), która wdraża LSR wybierając projekty, których realizacja przyczyni się do osiągnięcia celów wspólnie opracowanej strategii dla obszaru działania LGD. Celem LGD jest budowanie i wzmacnianie kapitału społecznego na wsi oraz przejście odpowiedzialności za rozwój swojego regionu, a także podniesienie atrakcyjności obszarów wiejskich w Polsce. W ramach osi IV PROW 2007–2013 Leader lokalne grupy działania jako beneficjenci mogły realizować dwa działania, w tym działanie 421 wdrażanie projektów współpracy oraz działanie 431 funkcjonowanie LGD, których celem jest realizacja projektów współpracy międzyterytorialnej, transnarodowej dla realizacji LSR oraz zapewnienie efektywnej pracy LGD i budowanie kapitału społecznego na wsi. Najwięcej LGD w skali kraju powstało i aktywnie działa w regionie Małopolski (tab. 2). Małopolska uplasowała się na pierwszym miejscu pod względem absorpcji środków na działania realizowane przez lokalne grupy działania. Potwierdzeniem tego są obliczone dwa wskaźniki absorpcji, których wartości w Małopolsce są najwyższe w skali kraju.

Mierzenie wartości dodanej tworzonej przez LGD jest trudne i rzadko realizowane, bo nie może być tylko wyrażone liczbą złożonych wniosków [Raport końcowy 2012, s. 180]. W niniejszym opracowaniu proponuje się pośrednią miarę wartości dodanej tworzonej przez LGD jaką są wskaźniki absorpcji. Wskaźniki te ukazują faktyczny udział poszczególnych regionów w absorpcji środków finansowych w liczbie podpisanych umów (wskaźnik I) i kwocie wsparcia (wskaźnik II) w stosunku do ogółu w kraju. Wskazują one na jakość pracy LGD w zakresie pozyskiwania środków finansowych i zagranicznych partnerów na realizację działań związanych z mobilizacją endogenicznych zasob-

bów ludzkich i naturalnych, organizowaniem wydarzeń w zakresie społecznych, ekologicznych, kulturalnych i ekonomicznych inicjatyw przyczyniających się do wdrażania LSR i tworzenia nowych miejsc pracy. Program Leader jest ważnym podejściem realizującym idee zrównoważonego rozwoju i wykorzystania lokalnych zasobów. Stanowi narzędzie budowania kapitału społecznego, zacieśniania więzi społecznych, przeciwdziałania niekorzystnym zjawiskom kryzysowym na obszarach wiejskich i rozbudzania aktywności obywatelskiej.

Tabela 2. Struktura i aktywność LGD w latach 2007–2013

Regiony	Struktura (w %)	Wskaźnik absorpcji 1*	Wskaźnik absorpcji 2**
Dolnośląskie	5,7	0,85	0,62
Kujawsko-pomorskie	6,0	1,11	0,84
Lubelskie	7,7	0,98	0,92
Lubuskie	3,0	0,97	1,14
Łódzkie	6,0	1,16	1,69
Małopolskie	11,6	1,10	1,97
Mazowieckie	10,4	0,89	0,81
Opolskie	3,6	0,93	0,75
Podkarpackie	9,2	0,89	1,59
Podlaskie	4,8	0,95	0,59
Pomorskie	4,8	0,79	0,66
Śląskie	4,4	1,01	1,73
Świętokrzyskie	5,3	1,15	1,89
Warmińsko-mazurskie	3,9	0,91	0,56
Wielkopolskie	9,2	1,00	1,12
Zachodniopomorskie	4,4	1,24	0,52
Polska	100,0	-	-

* udział regionu w liczbie umów zawartych w ramach dział. 421 i 431/udział regionu w liczbie LGD

** udział regionu w kwocie umów zawartych w ramach dział. 421 i 431/udział regionu w powierzchni objętej przez LGD

Źródło: opracowanie własne na podstawie www.lgd.malopolska.pl/pliki/SieciLGD w Polsce (stan na 23.12.2013 r.); dane ARiMR 2014 (stan na 31.05.2014 r., dostęp: 24.06.2014 r.).

Działania liderów są ważne, ponieważ podnoszą konkurencyjność danego regionu. Właściwe przywództwo jest umiejętnością inicjowania, realizacji, promowania zmian w firmie, gospodarstwie, a tym samym regionie, oddziaływania na zachowania innych dla osiągnięcia określonego celu. Jest to bardzo ważne szczególnie przy występowaniu możliwości realizacji programów odnowy wsi, Leader w ramach PROW 2007–2013, gdzie lokalne inicjatywy społeczne są niezbędne [Miś, 2011, s. 279]. W związku z tym w badaniach własnych zapytano mieszkańców wsi, w tym rolników i przedsiębiorców o ich aktywność społeczną, która jest bardzo ważna w kreowaniu rozwoju lokalnego i regionalnego. Blisko co piąty badany przedsiębiorca działa w lokal-

nej grupie działania w ramach programu Leader, co czwarty pełni jakąś funkcję społeczną w swojej gminie i najbardziej aktywni w tym względzie są mieszkańcy wsi z Małopolski – ponad 35% rolników i ponad 28% przedsiębiorców pełni funkcje społeczne w swojej miejscowości (np. radny w radzie gminy, działacz OSP itp.). Ponadto blisko co dziesiąty rolnik i co czwarty przedsiębiorca aktywnie działa w lokalnej grupie działania. Należy tutaj przypomnieć, że właśnie Małopolska jest przykładem regionu, gdzie funkcjonuje najwięcej lokalnych grup działania w skali całego kraju i występuje największa absorpcja środków finansowych przez LGD. Zdecydowana większość mieszkańców wsi stwierdziła, że interesuje się problemami swojej miejscowości oraz widzi potrzebę zmian, głównie w zakresie poprawy stanu infrastruktury technicznej i społecznej. Bardzo dużą wagę badani mieszkańcy wsi przywiązują do kwestii związanych z ochroną środowiska i ekologią. Właśnie w walorach środowiskowych i ekologicznych swoich regionów upatrują szanse na promocję i dalszy rozwój ich miejscowości wiejskich. Można więc stwierdzić, że badani rolnicy i przedsiębiorcy należą do liderów wiejskich.

Jakość kapitału społecznego zależy od wzajemnego zaufania i powiązań w społeczeństwie. Kapitał społeczny jest więc kluczowy z punktu widzenia zrównoważonego rozwoju, zarówno jako regulator wpływu gospodarki na środowisko, jak również podstawa dla rozwoju w przyszłości [Kronenberg i Bergier, 2010, s. 24]. W procesie budowania kapitału społecznego, szczególnie na obszarach wiejskich niezbędne są instytucje. Jednymi z najważniejszych instytucji, których celem jest budowanie i wspieranie rozwoju kapitału społecznego na obszarach wiejskich są Sekretariaty Regionalne Krajowej Sieci Obszarów Wiejskich (KSOW) jako innowacyjny element unijnej polityki rozwoju obszarów wiejskich. Priorytetem działania KSOW jest wzmocnienie efektywności realizacji zadań przez lokalne grupy działania (LGD), w tym aktywizacji społeczności wiejskiej oraz budowy i realizacji lokalnych strategii rozwoju. KSOW jest częścią Pomocy Technicznej, ale głównym jej celem jest budowanie kapitału społecznego, a nie tworzenie miejsc pracy [EU Rural Review, pp. 7, 9]. Z badań ankietowych przeprowadzonych w 2012 roku wśród wszystkich Sekretariatów Regionalnych KSOW w Polsce wynika, że instytucje te współpracują z lokalnymi grupami działania na terenie kraju, ale także za granicą, w tym głównie w: Austrii, Czechach, Danii, Finlandii, Francji, Litwie, Łotwie, Niemczech, Portugalii, Rumunii oraz Szwecji. Badane instytucje wspierając LGD budują kapitał społeczny i podejmują działania na rzecz zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich poprzez:

- cele ekonomiczne związane ze zdywersyfikowaniem działalności gospodarczej, przy nawiązaniu do lokalnych zasobów, specyfiki i tradycji kulturowych,
- cele środowiskowe, w tym głównie wspieranie i promowanie odnawialnych źródeł energii, zdrowej i bezpiecznej żywności, produktów regionalnych,
- cele społeczne polegające głównie na angażowaniu ludzi młodych w rozwój obszarów wiejskich, poprzez organizowanie różnego rodzaju konkursów, wyjazdów studyjnych w ramach wyrównywania szans edukacyjnych.

Instytucje szczebla regionalnego wnoszą ogromny wkład w budowanie kapitału społecznego na obszarach wiejskich realizując szkolenia, doradztwo, konferencje, seminaria mieszkańców wsi i lokalnych liderów na rzecz maksymalnego wykorzystania funduszy UE, rozwoju przedsiębiorczości pozarolniczej, bioróżnorodności, inwestycjom w nowe i zielone technologie oraz propagowanie ustawicznego kształcenia dorosłych i promocji dziedzictwa kulturowego wsi, nie tylko w kraju, ale także za granicą [Miś, 2013, s. 158]. Potwierdzają to również badania W. Knapik [2013], z których wynika, że lokalne grupy partnerskie efektywnie wykorzystują lokalne zasoby, w tym kapitału ludzkiego, pozyskując mieszkańców jako partnerów na rzecz rozwoju gospodarczego zgodnie z wymogami ochrony środowiska, wypracowują mechanizmy służące godzeniu interesów różnych interesariuszy. Szczególna rola przypada tutaj LGD, przy czym żaden kraj europejski nie może poszczycić się tak dużą ich liczbą jak Polska. To one wypełniając cele związane z poprawą jakości kapitału społecznego, zatrudnienia i przedsiębiorczości realizują założenia zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich przy wykorzystaniu lokalnych zasobów.

W celu zapewnienia zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich w nowym okresie programowania 2014–2020 kontynuowane będą działania przyczyniające się do rozwoju przedsiębiorczości, tworzenia nowych miejsc pracy, dziedzictwa kulturowego i realizacji potrzeb społecznych mieszkańców wsi. Działania te zmieniają polską wieś, bo pobudzają działalność gospodarczą i przeciwdziałają wyludnianiu się obszarów wiejskich. Aktywizują mieszkańców wsi i tworzą silniejsze poczucie więzi z miejscem zamieszkania oraz regionem. Będą one realizowane poprzez działanie Leader w ramach PROW 2014–2020, które zakłada podejmowanie znacznie szerszej gamy działań w ramach wdrażania lokalnych strategii rozwoju przez LGD. Wspierane będą między innymi operacje mające na celu: wzmocnienie kapitału społecznego, dywersyfikację źródeł dochodu, tworzenie i rozwój inkubatorów przetwórstwa lokalnego, podnoszenie kompetencji osób z obszaru LSR, rozwój produktów lokalnych i rynków zbytu, zachowanie dziedzictwa lokalnego, rozwój ogólnodostępnej i niekomercyjnej infrastruktury turystycznej, rekreacyjnej lub kulturalnej, technicznej, tworzenie sieci w zakresie utworzenia krótkich łańcuchów dostaw oraz działań promocyjnych i marketingowych, wykorzystanie technologii informacyjnych w rozwoju pozarolniczych miejsc pracy czy udostępnienia zasobów kulturowych, przyrodniczych i turystycznych obszarów wiejskich. Kontynuacja wdrażania LSR w ramach programu Leader wzmocni realizację oddolnych inicjatyw społeczności lokalnych [Biuletyn Informacyjny MRiRW nr 5, 2014, s. 17]. Koncepcja zrównoważonego rozwoju stanowi fundament polityki unijnej, której realizacja w odniesieniu do rozwoju obszarów wiejskich wymaga zaangażowania i współpracy wielu podmiotów, zarówno w odniesieniu do instytucji unijnych, jak i działających na obszarach poszczególnych krajów członkowskich. Działania ukierun-

kowane na tereny wiejskie, które stanowią większość terytorium UE są wypadkową polityk rolnej, regionalnej i spójności, a te z kolei łączy koncepcja trwałego i zrównoważonego rozwoju [Wilkin, 2013, s. 25].

WNIOSKI

1. Program Leader jest jednym z narzędzi budowania kapitału społecznego na obszarach wiejskich. Tworzone w jego ramach LGD wzmacniają kapitał społeczny, poprzez inspirację mieszkańców do współpracy i społecznej partycypacji z wykorzystaniem zasobów endogenicznych.

2. Kluczowym warunkiem rozwoju kapitału społecznego jest posiadanie prężnego lidera, który potrafiłby pokierować społecznością wiejską. Najwięcej LGD w skali kraju powstało i aktywnie działa w regionie Małopolski, czego potwierdzeniem są obliczone wskaźniki absorpcji. Generalnie województwa Polski południowo-wschodniej, gdzie występują duże problemy pod względem poziomu społeczno-gospodarczego rozwoju obszarów wiejskich można uznać za teren, gdzie społeczność lokalna potrafi zmobilizować się i połączyć siły dla budowania kapitału społecznego.

3. Związek między kapitałem społecznym a problemami polskiej wsi po akcesji nabiera szczególnego naukowego znaczenia. To od siły więzi społecznych, zdolności do współpracy, wzajemnego zaufania, liczby i jakości stowarzyszeń, organizacji zależeć będzie to, jak odnajdą się w nowej rzeczywistości mieszkańcy wsi. Dobrze więc się stało, że problematyka ta będzie kontynuowana i wspierana w nowym okresie programowania 2014–2020.

LITERATURA

- Adamowicz M., 2006, *Koncepcja trwałego i zrównoważonego rozwoju wobec wsi i rolnictwa w Polsce*, Prace Naukowe SGGW, nr 38.
- Biuletyn Informacyjny MRiRW nr 5, 2014.
- Boni M. (red.), 2009, *Polska 2030. Wyzwania rozwojowe*, Kancelaria Prezesa Rady Ministrów – Zespół Doradców Strategicznych Prezesa Rady Ministrów, Warszawa.
- Borys T., 2011, *Warunki brzegowe ekonomii zrównoważonego rozwoju [w:] Ekonomia zrównoważonego rozwoju w świetle kanonów nauki*, red. B. Poskrobko, WSE, Białystok.
- Bourdieu P., 1986, *The Forms of Capital [in:] Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, ed. J.G. Richardson, Greenwood Press, New York.
- Coleman J.S., 1998, *Social Capital in the Creation of Human Capital*, American Journal of Sociology.
- Czyżewski A., Smędzik-Ambroży K., 2013, *Intensywne rolnictwo w procesach specjalizacji i dywersyfikacji produkcji rolnej. Ujęcie regionalne i lokalne*, PWN Warszawa.

- EU Rural Review*, 2010, *The Magazine from the European Network for Rural Development*, no 3.
- Fiedor B., 2007, *Polski wzrost gospodarczy w kontekście współczesnych kontrowersji wokół teorii i polityki wzrostu* [w:] *Polityka ekonomiczna. Współczesne wyzwania*, red. M. Klamut, PWN Warszawa.
- Fedyszak-Radziejowska B., 2010, *Spoleczności wiejskie pięć lat po akcesji do UE – sukces spóźnionej transformacji* [w:] *Polska wieś 2010. Raport o stanie wsi*, red. J. Wilkin, I. Nurzyńska, Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa.
- Fukuyama F., 2001, *Social capital, civil society and development*. *Third World Quarterly*, Vol. 22, No. 1.
- Knapik W., 2013, *Typy więzi społecznych a wzory współdziałania mieszkańców wsi w sytuacji zagrożenia i katastrofy powodzi*, Wyd. Uniwersytetu Rolniczego w Krakowie, Kraków 2013.
- Kronenberg J., Bergier T., 2010, *Wyzwania zrównoważonego rozwoju w Polsce*, Fundacja Sendzimira Kraków.
- Kutkowska B., 2012, *Przemiany funkcjonalne na obszarach wiejskich w kontekście zróżnicowanego rozwoju (przegląd teorii i piśmiennictwa)* [w:] *Rozwój wsi i rolnictwa w Polsce. Aspekty przestrzenne i regionalne*, red. A. Rosner, IRWiR PAN Warszawa.
- Malik K., 2011, *Ewaluacja polityki rozwoju regionu: metody, wymiary i konteksty rozwoju zrównoważonego*, Studia KPZK PAN, t. CXXV, Warszawa.
- Miś T., 2011, *Instytucje doradcze w rozwoju obszarów wiejskich w regionach rozdrobnionego rolnictwa w warunkach integracji europejskiej*, Prace Naukowe Wydziału Ekonomii Uniwersytetu Rzeszowskiego, Monografie i Opracowania, nr 12, Wyd. UR, Rzeszów.
- Miś T., 2013, *Budowanie kapitału społecznego przez instytucje szczebla regionalnego*, Roczniki Naukowe SERiA, t. XV, z. 1.
- Moroń D., 2009, *Kapitał społeczny – próba definicji* [w:] *Kapitał ludzki i społeczny. Wybrane problemy teorii i praktyki*, red. D. Moroń, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Piontek F., Piontek B., 2012, *Zarządzanie rozwojem niszowym dla zapewnienia spójności społeczno-ekonomicznej*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy”, red. M.G. Woźniak, z. 24, Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów.
- Poskrobko B., 2008, *Rola samorządów terytorialnych w kształtowaniu kapitału ludzkiego na potrzeby gospodarki opartej na wiedzy*, „Optimum – Studia Ekonomiczne”, nr4(40).
- Putnam R.D., 1995, *Demokracja w działaniu. Tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech*, Wyd. Znak, Fundacja im. Stefana Batorego, Kraków–Warszawa.
- Raport końcowy: *Ocena funkcjonowania lokalnych grup działania realizujących lokalną strategię rozwoju w ramach PROW 2007–2013*, MRiRW, Warszawa 2012.
- Roszkowska-Mądra B., 2011, *Kategorie ekonomii zrównoważonego rozwoju na poziomie gospodarstwa rolnego*, [w:] *Ekonomia zrównoważonego rozwoju w świetle kanonów nauki*, red. B. Poskrobko, WSE, Białystok.
- Social Capital: *A review of the literature, Social analysis and reporting division*, Office for National Statistics, United Kingdom, October 2001.

- Spychalski G., 2012, *Kapitał społeczny jako czynnik konkurencyjności obszarów wiejskich*, Roczniki Naukowe SERiA, t. XIV, z. 3.
- Stanny M., 2012, *Poziom rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich w Polsce – pomiar zjawiska złożonego* [w:] *Rozwój wsi i rolnictwa w Polsce. Aspekty przestrzenne i regionalne*, red. A. Rosner, IRWiR PAN, Warszawa 2012.
- Stevens C., 2005, *Measuring Sustainable Development*, OECD Statistics Brief, No. 10.
- Wilkin J., 2007, *Obszary wiejskie w warunkach dynamizacji zmian strukturalnych* [w:] *Ekspertyzy do Strategii Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Polski Wschodniej do roku 2020*, t. 1, MRR, Warszawa.
- Wilkin J., 2013, *Cele i zasady koordynacji polityk wspierających zrównoważony rozwój obszarów wiejskich* [w:] *Rozwój obszarów wiejskich w Polsce a polityka spójności Unii Europejskiej: stare problemy i nowe wyzwania*, red. K. Heffner, Studia, t. CLIV, PAN KPZK, Warszawa.
- Woźniak M.G., 2009, *Fundamentalne kwestie zintegrowanego rozwoju w warunkach globalnego kryzysu, czyli jakiej polityki potrzebuje obecnie Polska* [w:] *Ekonomiczne problemy funkcjonowania współczesnego świata*, red. D. Kopycińska, Rozdział 14, Wyd. Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin.

Streszczenie

Związek między kapitałem społecznym a problemami zrównoważonego rozwoju polskiej wsi po akcesji nabiera szczególnego naukowego znaczenia. W artykule chodzi o uzyskanie odpowiedzi czy zachodzi związek między poziomem rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich, z uwzględnieniem kwestii środowiskowych a zaangażowaniem kapitału społecznego w postaci lokalnych grup działania w ujęciu regionalnym. Ponadto poznanie faktycznych efektów czyli wartości dodanej tworzonej przez LGD w ramach programu Leader na obszarach wiejskich, przy czym pośrednią miarą będzie absorpcja środków finansowych – do tej pory nie ma innej skutecznej miary. Dane empiryczne pochodziły z badań ankietowych przeprowadzonych wśród instytucji, których jednym z najważniejszych zadań wynikających z regulacji prawnych jest aktywizacja społeczności lokalnych na rzecz zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich, a także z wywiadów przeprowadzonych wśród mieszkańców wsi – ocena aktywności społecznej rolników i przedsiębiorców wiejskich. Podmioty do badań zostały dobrane według założeń przyjętych w metodyce projektu badawczego, finansowanego ze środków na naukę przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego. Na możliwości i tempo przemian na obszarach wiejskich istotnie wpływa aktywność kapitału społecznego. Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich nie jest możliwy bezpośredniego i szerokiego udziału mieszkańców wsi. Lokalne grupy działania przez aktywizację mieszkańców obszarów wiejskich przyczyniają się do kreowania rozwoju regionu. Najwięcej LGD w skali kraju powstało i aktywnie działa w regionie Małopolski, czego potwierdzeniem są dwa obliczone wskaźniki absorpcji. Generalnie województwa Polski południowo-wschodniej, gdzie występują największe problemy rozwojowe na obszarach wiejskich można uznać za teren, gdzie społeczność lokalna potrafi zmobilizować się i połączyć siły dla budowania kapitału społecznego.

Słowa kluczowe: kapitał społeczny, rozwój zrównoważony, obszary wiejskie, lokalne grupy działania

The Role of Social Capital in the Sustainable Development of Rural Areas

Summary

The relationship between social capital and sustainable development challenges of the Polish countryside after accession is of special scientific importance. The aim of the article is to get an answer if there is a relationship between the level of socio-economic development of rural areas, including environmental issues, and the involvement of social capital in the form of local action groups (LAGs) on a regional basis. In addition, an aim is knowing the actual effects i.e. the value added created by LAGs in the frames of Leader programme in rural areas, where an indirect measure will be absorption of the funds – so far there is no other effective measure. Empirical data come from survey research conducted among institutions which main task stemming from legal regulations is activation of local societies towards sustainable development of rural areas, as well as from interviews with village inhabitants – assessment of social activity of farmers and rural entrepreneurs. The research subjects were selected according to assumptions adopted in the methodology of the research project financed by the Ministry of Science and Higher Education. The capabilities and pace of changes on rural areas is to a large degree determined by activity of social capital. Sustainable development of rural areas is not possible with out direct and wide participation the village inhabitants. Local action groups by activation contribute to create development in the region. Most LAGs in the country were founded and are actively working in the region of Malopolska, which is confirmed by two calculated absorption rates. Generally, Polish south-eastern provinces, where there are the greatest problems of development in rural areas, can be regarded as an area where local community can mobilize and join together to build social capital.

Keywords: social capital, sustainable development, rural areas, local action group

JEL: Z 130